

**DIATOPICKÉ
VARIANTY
VERBÁLNÍ FLEXE
NA ÚZEMÍ
KONTINENTÁLNÍHO
PORTUGALSKA**

PETRA SVOBODOVÁ

KAROLINUM

DIATOPICKÉ VARIANTY VERBÁLNÍ FLEXE NA ÚZEMÍ KONTINENTÁLNÍHO PORTUGALSKA

Petra Svobodová

Recenzovali:

Doc. Mgr. Iva Svobodová, Ph.D.

Mgr. Martin Pleško, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
Praha 2020

Redakce Zuzana Tion Leštinová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2020

© Petra Svobodová, 2020

ISBN 978-80-246-4571-1

ISBN 978-80-246-4593-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

FONETICKÉ ZNAKY A POUŽITÉ SYMBOLY	9
Fonetické znaky	9
Samohlásky	9
Polosamohlásky	10
Souhlásky	10
Symboly	11
1. ÚVOD DO PROBLEMATIKY	13
1.1 Zeměpisná variabilita portugalštiny a její studium	13
1.2 Sloveso v kontextu portugalské dialektologie	16
1.3 Struktura a cíle studie	18
2. METODOLOGIE	21
2.1 Korpus	21
2.2 Tabulky Cintrových dotazníků	24
2.3 Fonetický přepis	25
3. SLOVESO A JEHO KLASIFIKACE – SEZNÁMENÍ SE ZÁKLADNÍMI POJMY	26
3.1 Slovesná flexe jako morfologická kategorie	26
3.2 Klasifikace sloves podle flekčních paradigmat	27
3.2.1 Pravidelná slovesa	28
3.2.2 Nepravidelná slovesa	29
3.2.2.1 Slovesa s vokalicou alternací v indikativu přítomného času	31
3.2.2.1.1 Alternace diftongizací	31
3.2.2.1.2 Alternace záměnou samohlásek s odlišným stupněm otevřenosti	32
3.2.2.2 Slovesa s konsonantickou alternací v indikativu přítomného času	32
3.2.2.3 Slovesa s vokalicou alternací v P1 a P3 préterita perfekta indikativu	33
3.2.2.4 Slovesa s identickými tvary P1 a P3 préterita perfekta indikativu	33
3.2.2.5 Slovesa s fenoménem supletivismu	34
3.2.3 Defektní slovesa	34
3.2.4 Slovesa s nadbytečnými tvary	34
4. FLEXE PRÉTERITA PERFEKTA INDIKATIVU	36
4.1 Tvoření préterita perfekta indikativu v současné portugalštině	36
4.2 Nástin historického vývoje slovesných tvarů	38
4.2.1 Vývoj slovesných tříd	39
4.2.2 Vývoj koncovek jednotlivých tříd v préteritu perfekta indikativu	39

5. REALIZACE P1 V PRÉTERITU PERFEKTU INDIKATIVU A JEJÍ DIATOPICKÉ VARIANTY	44
5.1 P1 préterita perfekta indikativu u sloves pravidelných	44
5.1.1 Koncovka P1 préterita perfekta indikativu u 1. slovesné třídy a její fonetická realizace	45
5.1.1.1 Realizace [ɛj] a [ej] jako regionální varianty	47
5.1.1.1.1 Realizace [ɛj] a [ej] v dizertačních pracích z 50. let	48
5.1.1.1.2 Realizace [ɛj] a [ej] v Cintrových dotaznících	50
5.1.1.2 Realizace [ej] a [e] jako regionální varianty	52
5.1.1.2.1 Realizace [ej] a [e] v dizertačních pracích z 50. let	53
5.1.1.2.2 Realizace [ej] a [e] v Cintrových dotaznících	55
5.1.1.3 Realizace [ej] jako [i]	57
5.1.1.3.1 Realizace [ej] jako [i] v dizertačních pracích z 50. let	58
5.1.1.3.2 Realizace [ej] jako [i] v Cintrových dotaznících	59
5.1.1.4 Shrnutí realizace koncovky P1 u sloves 1. třídy	61
5.1.2 Koncovka P1 préterita perfekta indikativu u 2. a 3. slovesné třídy	65
5.1.2.1 Oscilace mezi diftongem a hiátem	68
5.1.2.2 Nazalizace koncové samohlásky	69
5.1.2.3 Záměna P1 a P3	70
5.1.2.3.1 Záměna osob v dizertačních pracích z 50. let	71
5.1.2.3.2 Záměna osob v Cintrových dotaznících	73
5.2 P1 préterita perfekta indikativu u sloves nepravidelných	75
5.2.1 Flekční paradigmatá nepravidelných sloves	75
5.2.1.1 Slovesa s identickou P1 a P3 a jejich vývoj	77
5.2.1.2 Slovesa se změnou kvality samohlásky v kořeni P1 a P3 a jejich vývoj	78
5.2.2 Regionální varianty realizace nepravidelných sloves v P1	79
5.2.2.1 Regularizace konjugačního paradigmatu	80
5.2.2.2 Záměna časů	81
5.2.2.3 Realizace P1 v kombinaci s klitickým zájmenem	82
5.2.2.4 Archaické tvary P1 préterita perfekta indikativu	83
5.2.3 Regionální varianty realizace nepravidelných sloves zasahující současně P1 i P3	86
5.2.3.1 Záměna flekčního paradigmatu	87
5.2.3.1.1 Záměna flekčního paradigmatu v dizertačních pracích z 50. let	88
5.2.3.1.2 Záměna flekčního paradigmatu v Cintrových dotaznících	88
5.2.3.2 Záměna P1 a P3	90
5.2.3.2.1 Záměna P1 a P3 v dizertačních pracích z 50. let	91
5.2.3.2.2 Záměna P1 a P3 v Cintrových dotaznících	92
5.2.3.3 Přidání koncovek osoby a čísla	94
5.2.3.3.1 Přidání koncovek osoby a čísla v dizertačních pracích z 50. let	96
5.2.3.3.2 Přidání koncovek osoby a čísla v Cintrových dotaznících	97
5.2.3.4 Nazalizace	99
5.2.3.4.1 Nazalizace v dizertačních pracích z 50. let	101
5.2.3.4.2 Nazalizace v Cintrových dotaznících	102
6. VARIANTY SLOVESNÉ FLEXE V OSTATNÍCH OSOBÁCH	104
6.1 Varianty slovesné flexe u P2	104
6.2 Varianty slovesné flexe u P3	105
6.3 Varianty slovesné flexe u P4	106
6.4 Varianty slovesné flexe u P5	108
6.5 Varianty slovesné flexe u P6	109
6.5.1 Redukce diftongu na nosovou samohlásku	110

6.5.2 Redukce diftongu a ztráta nosovosti	110
6.5.3 Zachování diftongu a ztráta nosovosti	111
6.5.4 Záměna diftongů	111

7. SYSTEMATIZACE VERBÁLNÍCH ALTERNACÍ PODLE JEJICH CHARAKTERU	113
--	-----

8. SHRNTÍ DISTRIBUCE JEVŮ Z DIACHRONNÍHO HLEDISKA A JEJÍ VLV NA KLASIFIKACI PORTUGALSKÝCH DIALEKTŮ	116
---	-----

9. ZÁVĚR – PORTUGALŠTINA JAKO HOMOGENNÍ JAZYK	119
--	-----

Bibliografie	120
--------------	-----

Bibliografie dizertačních prací tvořících korpus	122
--	-----

Seznam studií zpracovávajících výsledky Boléových dotazníků (I. L. B.)	124
--	-----

Summary	125
---------	-----

Resumindo	126
-----------	-----

Přílohy	127
---------	-----

Příloha I	127
-----------	-----

Příloha II	128
------------	-----

Příloha III	129
-------------	-----

Příloha IV	130
------------	-----

Příloha V	131
-----------	-----

Příloha VI	132
------------	-----

Příloha VII	133
-------------	-----

Příloha VIII	134
--------------	-----

Příloha IX	135
------------	-----

Příloha X	136
-----------	-----

Příloha XI	137
------------	-----

Příloha XII	138
-------------	-----

Příloha XIII	139
--------------	-----

Příloha XIV	140
-------------	-----

Příloha XV	141
------------	-----

Příloha XVI	142
-------------	-----

Příloha XVII	143
--------------	-----

Příloha XVIII	144
---------------	-----

Příloha XIX	145
-------------	-----

Příloha XX	146
------------	-----

Příloha XXI	147
-------------	-----

Příloha XXII	148
--------------	-----

Příloha XXIII	149
---------------	-----

Příloha XXIV	151
--------------	-----

FONETICKÉ ZNAKY A POUŽITÉ SYMBOLY

FONETICKÉ ZNAKY

' – přízvuk

SAMOHLÁSKY

- a – střední otevřená
- ɐ – střední polozavřená
- ɤ – střední polozavřená slabě velarizovaná
- ɛ̃ – střední polozavřená slabě palatalizovaná
- ẽ – střední polozavřená nazální
- ɛ – přední polootevřená
- e – přední polozavřená
- ẽ̃ – přední polozavřená slabě palatalizovaná
- ɛ̃ – přední polozavřená slabě velarizovaná
- ẽ – přední polozavřená nazální
- ə – střední zavřená
- ə̃ – střední zavřená nazální
- i – přední zavřená
- ĩ – přední zavřená nazální
- ɔ – zadní polootevřená
- ɔ̃ – zadní polootevřená o stupeň otevřenější
- o – zadní polozavřená
- ɔ̃ – zadní polozavřená o stupeň otevřenější
- õ – zadní polozavřená lehce palatalizovaná
- ö – zadní polozavřená více palatalizovaná
- õ̃ – zadní polozavřená nazální
- u – zadní zavřená
- u – zadní zavřená lehce palatalizovaná
- u – zadní zavřená více palatalizovaná
- ũ – zadní zavřená nazální

POLOSAMOHLÁSKY

- j – vysoká přední
- ɨ – vysoká přední oslabená
- w – vysoká zadní
- ɰ – vysoká zadní oslabená

SOUHLÁSKY

- b – znělá bilabiální okluzivní
- β – znělá bilabiální spiranta
- d – znělá apikodentální okluzivní
- ð – znělá alveodentální spiranta
- dʒ – znělá palatální afrikáta
- f – neznělá labiodentální frikativní
- g – znělá velární okluzivní
- ɣ – znělá velární spiranta
- k – neznělá velární okluzivní
- l – znělá alveolární laterální
- ʎ – znělá palatální laterální
- ʟ – znělá postdorsovelární laterální
- m – znělá bilabiální okluzivní nazální
- n – znělá alveolární okluzivní nazální
- ɲ – znělá dorsopalatální okluzivní nazální
- p – neznělá okluzivní bilabiální
- r – znělá jednokmitová apikoalveolární vibranta
- ̄r – znělá vícekmitová apikoalveolární vibranta
- ʀ – znělá vícekmitová velární vibranta
- s – neznělá predorsoalveolární frikativní
- ʂ – neznělá apikoalveolární frikativní
- ʃ – neznělá palatální frikativní
- ʃ̣ – neznělá apikoalveolární frikativní
- t – neznělá alveodentální okluzivní
- tʃ – neznělá palatální afrikáta
- v – znělá labiodentální frikativní
- z – znělá predorsoalveolární frikativní
- ʐ – znělá apikoalveolární frikativní
- ʒ – znělá palatální frikativní
- ʒ̣ – znělá apikoalveolární frikativní

SYMBOLY

- [ ] – závorky používané pro fonetický přepis
- * – nesprávná či nedoložená (ale předpokládaná) forma
- – realizuje se jako

1. ÚVOD DO PROBLEMATIKY

1.1 ZEMĚPISNÁ VARIABILITA PORTUGALŠTINY A JEJÍ STUDIUM

Portugalština bývá tradičně považována za jeden z nejhomogennějších a nejarchaičtějších románských jazyků. Slovy jednoho z nejdůležitějších portugalských dialektologů Manuela de Paiva Boléo je to dokonce jazyk, jehož „výjimečná homogenita nemá obdoby v žádném jiném evropském jazyce“ (Boléo 1974d, 260). K této charakteristice přispívá mnoho faktorů, v první řadě však ten, že Portugalsko je jedním z nejstarších evropských národních států, jehož hranice se od roku 1249, kdy Portugalci dobyli město Faro v nejjižnější portugalské provincii Algarve a definitivně tak ukončili reconquistu, téměř nezměnily. Rychlá konsolidace portugalského království a poloha země na periferii Evropy jsou dalšími faktory, které Portugalsku zaručily etnickou a národnostní jednotu a přispěly k tomu, že se portugalský jazyk vyvíjel do značné míry izolovaně a s minimem cizích vlivů.

Tato jednotnost jazyka by logicky měla vést také k jeho nízké zeměpisné variabilitě, která je zaznamenána už ve středověku, ale za symptomatickou je považována zejména v portugalštině moderní. Podíváme-li se na vývoj studia portugalských dialektů a na snahy o jejich klasifikaci, můžeme pozorovat jednoznačnou tendenci redukovat počet dialektologických oblastí a podoblastí. V prvních třech návrzích klasifikace portugalských dialektů, které vypracoval portugalský lingvista José Leite de Vasconcelos na přelomu 19. a 20. století, bylo navrženo rozdělení dialektů podle čtyř hlavních oblastí na dialekty z oblasti mezi řekami Minho a Douro (tzv. dialectos intramensenses), z provincie Trás-os-Montes, z Beiry a nakonec dialekty jižní, pod které spadaly provincie Alentejo a Algarve, přičemž v každé z těchto oblastí vyčleňoval ještě dílčí podoblasti (Vasconcelos 1929). Čtvrtý návrh klasifikace, vypracovaný Manuelem de Paiva Boléo v 50. letech 20. století, šel dokonce ještě dále a rozdělil portugalské dialekty do šesti základních podskupin, z nichž každá vykazovala ještě další subdialekty a lokální varianty. Vzniklo tak dělení na dialekty z provincie Minho, z Trás-os-Montes, z Beiry, z oblasti Baixo Vouga a Mondego, z oblasti Castelo Branco a Portalegre a nakonec na dialekty jižní, z oblasti Algarve a Alentejo (Boléo 1962). Zbývající dva návrhy, oba pocházející ze 70. let 20. století, však počet dialektologických oblastí značně omezily – španělská lingvistka Pilar Vásquez Cuesta na tři, kdy hovoří o dialektech severních, středních a jižních (Cuesta 1989), zatímco portugalský dialektolog Luís Lindley Cintra počet oblastí ještě více zredukoval a vyčlenil pouze jazykové varianty severní a jižní s tím, že jako první z dialektologů určil také pět stěžejních rysů, o něž své dělení opřel.

V prvé řadě vyzdvihl realizaci sykavek S a Z buď jako souhlásek predorsoalveolárních [s] a [z], nebo souhlásek apikoalveolárních [ʃ] a [ʒ], kdy tato dvojí možná realizace reflektuje historický vývoj těchto konsonantů. Do poloviny 16. století tyto čtyři varianty sibilant koexistovaly a tvořily opozici. Predorsoalveolární [s], které se vyvinulo z afrikáty [ts] vyskytující se ve staré portugalštině, odpovídalo grafémům C (v kombinaci s vokály E a I) či Ç, zatímco apikoalveolární [ʃ] odpovídalo grafémům S (na počátku slova) a SS. Stejně tak predorsoalveolární [z], které se vyvinulo z afrikáty [dz] vyskytující se ve staré portugalštině, odpovídalo grafému Z, zatímco apikoalveolární [ʒ] odpovídalo grafému S v intervokální pozici. Fonetické rozdíly mezi těmito sibilantami se začaly v 16. století stírat a v normativní portugalštině převládla varianta predorsoalveolární, zatímco realizace apikoalveolární zůstávají nadále součástí diatopických variant portugalštiny a jsou typické pro provincii Beira (kde apikoalveolární výslovnost vytlačila variantu predorsoalveolární a bývá tradičně označována jako „S-beirão“) a portugalský severovýchod (kde se dokonce zachovaly všechny čtyři realizace sibilant, tak jak se vyslovovaly ještě na počátku 16. století). Cintra tento rys určil jako stěžejní pro odlišení severních a jižních dialektů, neboť jeho izoglosa nepřekročí na severu řeku Douro a na jihu řeku Tejo, tedy neopustí oblast středního Portugalska, čímž tvoří logickou hranici mezi těmito dvěma hlavními dialektálními skupinami.

Jako další klíčový rys vybral přítomnost či absenci afrikáty [tʃ], která byla součástí normativní portugalštiny do 17. století, kdy ustoupila palatální frikativě [ʃ], ale nadále se běžně vyskytuje v diatopických variantách portugalštiny v severovýchodní části Portugalska, zejména v oblasti na sever od řeky Douro.

Třetím vybraným rysem byl pak tzv. betacismus neboli záměna souhlásek B a V, kdy je normativní realizace [v] vytlačována realizací okluzivního [b], případně spiranty [β], což je jev, který se objevuje už ve staré portugalštině a dnes je typický pro oblast na sever od Coimbrы.

Dále mezi těchto pět stěžejních rysů zahrnuje také dvě redukce diftongů. První z nich je redukce diftongu [ow] na [o], jev, který do portugalštiny pronikl v 17. století souběžně s disimilací téhož diftongu na [oj] (která se okrajově vyskytovala v portugalštině už dříve, ale nikdy se trvale neuchytila na úrovni normativního jazyka ani na úrovni jeho diatopických variant; její stopy tak můžeme dnes pozorovat pouze v dubletních tvarech slov, jako např. *touro* – *toiro*) a obě varianty jsou dodnes vnímány jako standardní, přičemž realizace formou diftongu je příznačnější pro oblast na sever od Aveira a realizace pomocí vokálu na jih od ní.

Posledním rysem je redukce diftongu [ej] na [e], která se v portugalštině objevila o něco později, ve 2. polovině 18. století, a na počátku 19. století začala, stejně jako v případě předchozího diftongu, alternovat s disimilovanou podobou diftongu [ej]. V tomto případě však součástí normativního jazyka zůstaly pouze obě varianty diftongu, kdy varianta [ej] představuje variantu vnímanou jako tradičnější, zatímco varianta [ej] je dodnes vnímána jako progresivnější a symptomatická zejména pro oblast Lisabonu¹ (Cintra 1971). Redukovaná varianta [e] zůstala součástí diatopických variant portugalštiny a stala se symptomatickou

1 Tuto zeměpisnou příznakovost, jak uvidíme v následujících kapitolách, však dialektologické výzkumy nepotvrzují.

pro oblast jižních dialektů, kdy její izoglosa začíná v oblasti na sever od Lisabonu (aniž však hlavní město zasáhne) a pokračuje podél řeky Tejo.

Jak vyplývá z výše řečeného, pozoruhodné na těchto rysech je, že jedna ze dvou možných variant realizace daného rysu představuje vždy variantu archaičtější, zatímco druhá představuje variantu modernější, která je navíc dodnes součástí normativního jazyka (např. v případě [ow] a [o] je [ow] variantou archaičtější a [o] variantou modernější). Vezmeme-li v potaz, že u prvních čtyř rysů se archaičtější varianta jejich realizace vyskytuje u severních dialektů, zjistíme, že jižní dialekty jsou vlastně definovány jediným dialektologickým rysem, tedy redukcí diftongu [ej] na [e], protože jižní varianty realizace všech ostatních Cintrou vybraných rysů jsou vlastně součástí dnešní normy. Toto zjištění tak jen dále dokresluje, jak malá zeměpisná variabilita je dnes kontinentální portugalštině lingvisty (a nejen jimi, ale i běžnými uživateli jazyka) přikládána.

Zároveň je však ale nutno dodat, že portugalské dialekty nebyly dodnes uceleně zpracovány na bázi systematicky vytvořeného korpusu, takže tvrzení o jednotnosti portugalského jazyka se opírají spíše o předpoklady a dílčí studie než o precizně zpracovaný korpus přesně zaznamenaných a analyzovaných dat.

Zakladatel portugalské dialektologie José Leite de Vasconcelos opíral své návrhy klasifikace portugalských dialektů o vlastní terénní výzkum, jehož výsledky publikoval ve své klíčové studii *Esquisse d'une dialectologie portugaise* (1901), o kterou se dodnes portugalská dialektologie opírá a jejíž výsledky jsou, navzdory absenci systematického výzkumu, z větší části dodnes platné.

Jeho následovník, coimberský dialektolog Manuel Paiva Boléo, byl první, kdo ve čtyřicátých letech 20. století provedl pokus o systematický výzkum, když vytvořil dotazník s přibližně 550 otázkami, zahrnujícími nejen rovinu fonetickou, ale i lexikální a okrajově také morfologickou. Od roku 1942 dotazníky distribuoval korespondenčně učitelům a farářům po celém Portugalsku, aby je vyplnili, což tím pádem do určité míry relativizuje autentičnost výsledků, které Boléo následně publikoval ve své klíčové studii „O mapa dos Dialectos e Falares de Portugal Continental“ (1957).²

Za první skutečně systematický výzkum tak lze považovat spíše až dotazníky vytvořené v sedmdesátých letech 20. století Luísem Lindley Cintrou za účelem sestavení Lingvisticko-etnografického atlasu Portugalska a Galicie (ALEPG), které byly doplněny i autentickými nahrávkami.³ Problémem tohoto výzkumu však je, že nahrávky pořízené Cintrou a jeho spolupracovníky čekají dodnes z větší části na své přepsání a zpracování do systematického korpusu, na jehož základě by se mohl tento atlas vytvořit tak, jak bylo Cintrovým původním záměrem, a dokázat tak tezi o homogenitě portugalského jazyka. Oblast dialektologie tedy dodnes nabízí velké množství témat, která si zaslouží hlubší pojednání a jejichž zpracování může přispět k novému pohledu na onu tradičně pojímanou jednotu portugalského jazyka.

---

2 Podrobnější údaje viz kapitola Metodologie.

3 Podrobněji viz kapitola Metodologie.

1.2 SLOVESO V KONTEXTU PORTUGALSKÉ DIALEKTOLOGIE

Existence dialektologického korpusu a jeho zatím nedostatečné zpracování je tudíž velmi motivující pro hlubší výzkum, který by předtím, než bude vytvořena finální verze Lingvisticko-etnografického atlasu Portugalska a Galicie, alespoň dílčím způsobem využil sesbíraná data a pokusil se vyvodit z nich nějaké závěry, což je i ambicí této studie. V jejím rámci jsme se zaměřili na diatopické varianty portugalštiny na úrovni morfologické, kterážto volba má své opodstatnění. Morfologie patří k jazykovým rovinám, které jsou v portugalské lingvistice tradičně spíše opomíjeny, přestože patří spolu se syntaxí k rovinám klíčovým a jsou považovány za součást prvního jazykového plánu lidské řeči, neboť vytváří základní strukturu jazyka, která je nezbytnou podmínkou pro smysluplné a srozumitelné seskládání lexikálních jednotek (cf. např. Teyssier 1996). Příklon ke generativní gramatice, který v Portugalsku od 60. let 20. století převládl, ještě více odvrátil zájem lingvistů od morfologie spíše k fonetice a syntaxi, neboť generativní gramatika se soustředila především na tyto dvě roviny.

Na rovině dialektů je tato tendence ještě mnohem výraznější. Většina studií, které vznikly, se věnuje fonetickým a lexikálním variantám, neboť jejich autoři jsou přesvědčeni, že zeměpisné variace se nejvíce projevují právě na těchto rovinách.⁴ Největším důkazem toho jsou již zmíněné Cintrovny nahrávky pořízené na základě jím sestavených dotazníků, jejichž orientace je jednoznačně foneticko-lexikální. Morfologie se začíná stávat předmětem zkoumání až v posledních zhruba 30 letech, kdy je jí věnována alespoň krátká samostatná kapitola ve většině dialektologických studií.⁵ Nicméně problémem zůstává, že i když je patrná snaha o identifikování jevů existujících na rovině morfologie, snaha o jejich přesnější zeměpisné vymezení je patrná podstatně méně. U většiny z nich se tak setkáme s dvojitým pojetím jejich distribuce – buď jsou popsány jako jevy vyskytující se po celém území Portugalska, a tudíž zeměpisně nepříznakové, nebo jsou popsány jako jevy objevující se sporadicky v jednotlivých lokalitách od sebe příliš vzdálených na to, aby mohly tvořit stejnou jazykovou podoblast (např. Cuesta 1989, 66).

Domníváme se však, že tato vágnost v zeměpisném vymezení jevů spjatých s rovinou morfologie je dána spíše nedostatečným zpracováním existujících materiálů než reálnou neexistencí fenoménů s ohraničitelnou zeměpisnou distribucí, a proto jsme se rozhodli zaměřit právě na tuto jazykovou rovinu. Toto tvrzení se pokusíme demonstrovat na konkrétní případové studii věnující se slovesům, konkrétně podobám 1. osoby jednotného čísla v préteritu perfektu indikativu (dále označované jako P1⁶).

Volbu slovesa považujeme za logickou vzhledem k tomu, že sloveso obecně patří spolu s podstatným či přídavným jménem k základním slovním druhům, tak zvaným denominátorům,

4 Viz například Peres a Mória, kteří tvrdí, že „variabilita portugalštiny je slabá na rovině syntaxe, kde jsou podle našeho názoru rozdíly zanedbatelné, silná je však na rovině lexika a fonetiky, kde je naopak pestrost tvarů podstatně výraznější“ (Peres a Mória 1995, 37).

5 Navzdory zvýšenému zájmu je stále ještě zastíňována studiem lexikálních a fonetických variant a v posledních letech dokonce i variant syntaktických, pro jejichž zkoumání byl na základě existujících nahrávek dokonce vytvořen samostatný korpus CORDIAL-SIN.

6 Stejně označení využijeme pro další osoby: P2 pro 2. os. j. č., P3 pro 3. os. j. č., P4 pro 1. os. mn. č., P5 pro 2. os. mn. č. a P6 pro 3. os. mn. č.

keré disponují flexí. Sloveso v portugalštině představuje denominátor, který je na gramatické kategorii nejbohatší, a tudíž se dá předpokládat, že nabídne poměrně velkou variabilitu realizací.⁷ Konkrétně pro portugalštinu také platí, že její systém verbální flexe je považován za jeden z jejích nejcharakterističtějších rysů, ve kterém se navíc nejlépe ze všech jazykových rovin odráží již zmíněná archaičnost tohoto jazyka (Teyssier 1996). Vzhledem k tomu, že právě dialekty často zachytí archaičtější jazykové varianty a mohou tak tedy prokázat jazykovou konzervativnost příznačnou pro portugalštinu, by zkoumání verbální flexe v dialekttech rozhodně nemělo zůstat opomíjeno. Je až s podivem, že dosud byl tomuto tématu vlastně věnován jen jediný projekt, který byl pod názvem *Estudo das variantes flexionais do verbo em Português continental* zahájen v roce 1999 pod vedením Marie Antónie Moty v rámci činnosti Lingvistického centra při Universidade de Lisboa (CLUL). Nicméně, s výjimkou dizertační práce Elisabete Soalheiro *Flexão verbal em Português Europeu: Estudo de padrões flexionais no Português falado no Norte de Portugal com elementos de comparação com o Galego* (2002) a dílčí studie řešitelky projektu M. A. Moty „Padrões flexionais nos pretéritos fortes, em PE falado setentrional“ (2003), bohužel projekt, který byl v roce 2009 dočasně pozastaven, nepřinesl žádnou systematickou a komplexní studii věnovanou této problematice.

Volba préterita perfekta indikativu⁸ v rámci existujících slovesných časů představuje také též volbu logickou. Studium časů složených jsme eliminovali hned na začátku, jednak proto, že jsou to ve většině případů časy kontextově vymezené (snad s výjimkou indikativu anteprezentu) a v hovorovém jazyce se tudíž vyskytují poměrně málo, jednak proto, že vlastně představují spíše syntaktické struktury kombinující participium s vyčasovaným pomocným slovesem *ter*, jehož časování je však zahrnuto již v časech prostých, takže časy složené jsou vlastně pouhou variací na časy prosté. Z těch jsme zvolili préteritum perfektní indikativu, neboť z morfologického hlediska jde o tzv. čas základní neboli stěžejní čas, od kterého jsou odvozovány jiné časy (jako např. konjunktiv futura či indikativ plusquamperfekta prostého), a dále je to čas, který je považován za morfologicky nejkompexnější a z hlediska tvoření nejméně předvídatelný ze všech portugalských časů. Navíc je považován za čas, o kterém existuje v portugalské lingvistice jen velmi málo synchronních studií (Mota 2003, 136), což si vzhledem ke své důležitosti nezaslouží.

Z praktického hlediska je to také čas, který patří v jazyce spolu s indikativem prezentu a indikativem imperfekta k nejfrekventovanějším. Mezi samotnými minulými časy také dominuje a objevuje se i v situacích, kdy by ostatní románské jazyky volily pro vyjádření minulosti jiný čas minulý.⁹ Spíše než čas perfektivní totiž představuje čas terminativní, akcentující fakt, že daná činnost už neplatí. V kombinaci s adekvátními adverbii je tudíž schopen vyjádřit

7 Nicméně nelze popřít, že i jiné slovní druhy, zejména ty disponující flexí, vykazují na rovině diatopické značnou variabilitu. Alespoň pro příklad můžeme uvést odchylky při tvoření koncovek plurálu u podstatných jmen zakončených na *-l* či *-ão* (jako např. *caracol – caracós, pinhão – pinhões*).

8 Označovaného též jako indikativ perfekta či prosté préteritum. Námi zvolený termín zahrnuje jak aspekt minulého času, tak perfektivnost, která tvoří podstatu tohoto času.

9 Viz například preference indikativu anteprezentu ve španělštině, který má obdobně jako préteritum perfektní indikativu primárně dokonavý charakter, a tedy je schopen tento čas suplovat. V portugalštině tomu však takto zcela není a interpretace tohoto času úzce souvisí s typem slovesa – v případě konkluzivních sloves označuje tento čas děj iterativní (např. *Tem saltado muitas vezes.* = Opakovaně skákal.), zatímco v případě sloves s charakterem nekonkluzivním tento čas označuje durativnost s přesahem do přítomnosti (např. *Ana tem estado no hospital.* = Ana je už nějaký čas v nemocnici.).

nejen dokonavost, ale i nedokonavost děje (např. *Ela esteve doente das 4 às 5 horas.*), čímž je jeho využití širší, než je tomu v případě dalšího frekventovaného minulého času, indikativu imperfekta.¹⁰ Díky tomu spolu s přítomným časem prostým (jehož variabilita je však na diatopické rovině poměrně nízká) představuje v rámci dialektologických dotazníků nejčastěji podchycený čas a poskytuje nám tak nejvíce podkladů k analýze.

Volba P1 jako osoby vhodné k případové studii byla motivována podobně jako volba préterita perfekta indikativu, tedy spíše nežli striktně lingvistickými kritérii dostupností údajů v korpusu, neboť jde o osobu podchycenou nejčastěji. To je dáno v prvé řadě charakterem Cintrových dotazníků, které jsou vedeny formou řízeného projevu, kdy respondenti odpovídají jednak na konkrétní dotazy navádějící k jednoslovné odpovědi (např. „Quando entro em sua casa, tenho que –“ / „Když vstupuji do domu, musím –“ „Descer.“ / „Jít dolů.“ „E eu todos os dias –“ / „A já každý den –“ „Desço.“ / „Jdu dolů.“ „Eu quero que ele –“ / „Já chci, aby on –“ „Desce.“ / „Šel dolů.“ atd.), jednak jsou motivováni k samostatnému projevu, kdy mají kupříkladu popsat svou pracovní činnost, a pak je zcela logické, že se nejčastěji uchýlí k vyprávění v P1. Jak důležitá je dostupnost údajů a jak markantní může být rozdíl v podchycení různých osob, se projeví třeba v kapitole, ve které se pokoušíme analyzovat změny zasahující současně P1 a P3 a často nemůžeme dospět k definitivnímu závěru právě proto, že sice máme k dispozici tvar P1, ale v daných lokalitách nám chybí tvar P3, který nezbytně nutně potřebujeme pro srovnání s tvarem osoby první.

Dalším důvodem pro volbu této osoby je fakt, že P1 spolu s P3 vykazuje v préteritu perfektu indikativu největší nepravidelnosti nejen u sloves nepravidelných, ale i pravidelných, a proto jsme předpokládali, že u ní najdeme nejvíce změn, z nichž některé mohou být i morfologického charakteru. Ostatní osoby se ve srovnání s P1 ukázaly podstatně problematičtější – P2 vykazala jednu výraznou změnu, která je sice morfologického charakteru, ale je spíše součástí hovorové řeči obecně, než že by byla zeměpisně příznaková, P3 i P6 nabídly změny hlavně charakteru fonetického, P4 se ukázala nesmírně komplexní, protože změny v realizaci préterita perfekta indikativu téměř vždy vedly k interferenci s jiným konjugačním paradigmatem a vyžadovaly by tak zahrnutí i jiných časů a nejen préterita perfekta indikativu, a konečně P5 z jazyka prakticky vymizela, což se kupodivu projevilo i na rovině dialektů, takže jsme k ní v rámci existujícího korpusu nenašli dostatek podkladů. P1 tak v důsledku poskytla možnost nejucelenějšího a nejkomplexnějšího zpracování, což ovšem neznamená, že by si jevy vyskytující se u jiných osob nezasloužily naši pozornost. Tu jim budeme věnovat v poslední kapitole této studie, kde se alespoň ve stručnosti pokusíme představit základní alternace probíhající v těchto osobách.

1.3 STRUKTURA A CÍLE STUDIE

Na základě takto zvoleného korpusu pro naši případovou studii jsme přikročili k samotnému zpracování flexe P1 v préteritu perfektu indikativu. Po stručném úvodu do problematiky

10 Což však neznamená, že by indikativ imperfekta neměl také svá specifická využití. Nezapomeňme na jeho typické využití jako náhražky za kondicionál prézentu či jeho využití jako prostředku aspektuální aktualizace v žurnalistickém stylu. Tato využití však nepatří v rámci daného času k jeho primárním funkcím.

verbální flexe a klasifikace sloves v portugalštině, který pomůže objasnit v textu používanou terminologii, přikročíme k nástinu historického vývoje slovesných koncovek v souladu s klasifikací sloves do jednotlivých slovesných tříd, kterou jsme provedli v předchozí kapitole, neboť jeho pochopení je pro vysvětlení existujících diatopických alternací nezbytný.

Dále už jsme se věnovali přímo P1, jejíž tvoření jsme rozdělili podle typů sloves, tak jak byly stanoveny v úvodní kapitole, tedy na P1 u sloves pravidelných první, druhé či třetí konjugace a P1 u sloves nepravidelných. Následně jsme u každé této dílčí podskupiny nastínili, jak vypadá její normativní podoba, a z hlediska diachronního jsme se snažili ukázat na to, jakým vývojem se k ní dospělo. Dále jsme věnovali pozornost už jen regionálním variantám její realizace a snažili se podchytit všechny tyto varianty bez ohledu na to, zda jsou ze své podstaty rázu morfologického, či spíše fonetického. U nich jsme usilovali o porovnání toho, jak (a zda vůbec) je daná změna pojata v existujících dialektologických studiích či v historických gramatikách, pakliže v nich byla zaznamenána. Závěry, ke kterým lingvistické studie dospěly, jsme konfrontovali s korpusem dialektologických dat o slovesné flexi, který jsme za tímto účelem vytvořili, a snažili jsme se ukázat, zda údaje z korpusu výskyt dané změny potvrzují, nebo vyvrací. Korpus jsme vytvořili ze dvou hlavních zdrojů – jednak ze Cintrových dotazníků, jednak z dizertačních prací věnujících se studiu jazyka v konkrétních lokalitách (podrobněji viz následující kapitola). Z výsledků tohoto srovnání jsme se pokusili danou variantu charakterizovat a vyvodit, dá-li se její výskyt nějak přesněji lokalizovat, případně zda v její lokalizaci došlo od doby jejího prvního zaznamenání k nějakému vývoji.

Na základě výzkumu podloženého konkrétními daty tak chceme v prvé řadě přesněji popsat a hlavně utřídit zachycené varianty slovesné flexe a pokusit se o jejich systematizaci podle typu sloves, neboť se domníváme, že změny na slovese byly dosud zmiňovány spíše nahodile a značně roztráštěně. Tím bychom se chtěli dobrat zjištění, zda verbální flexe na úrovni regionálních variant portugalštiny může pomoci potvrdit, či spíše vyvrátit tezi o homogenitě a archaickém charakteru portugalského jazyka. Z tohoto důvodu se snažíme věnovat pozornost také historickému vývoji dané realizace a snažíme se dopátrat toho, jak dalece určitá regionální varianta odráží archaičtější realizaci dané koncovky či slovesného tvaru.

Na základě dosažených výsledků bychom touto studií rádi doložili, zda je platný předpoklad, že morfologické varianty se buď vyskytují na celém území Portugalska, nebo naopak pouze v individuálních lokalitách, které nelze sjednotit do konkrétní jazykové podoblasti.

Pakliže se ukáže, že určité jevy lze lokalizovat do jedné podoblasti, pokusíme se tuto podoblast pomocí mapy názorně specifikovat. Tímto bychom, bude-li to možné, chtěli doplnit popisy distribuce těchto jevů, které uvádí José Leite de Vasconcelos, zakladatel portugalské dialektologie, ve svém již zmíněném stěžejním díle *Esquisse d'une dialectologie portugaise*. Jeho popisy výskytu variant verbální flexe v ní jsou však značně obecné a často se omezují na vágní ohraničení jevu jako typického pro oblast severního, jižního či středního Portugalska a někdy se dokonce spokojí jen s tím, že jev určí jako typický pro „určitá místa“ (např. Vasconcelos 1987, 15), což považujeme za naprosto nedostačující.

Podarí-li se nám jev přesněji lokalizovat, rádi bychom souběžně ukázali, zda je možné ve srovnání s předchozími záznamy tohoto jevu vydedukovat, že dochází k jeho ustupování, nebo naopak rozšiřování do oblastí, kde předtím zaznamenán nebyl.

Na závěr ještě alespoň stručně okomentujeme, zda distribuce fenoménů spojených se slovesnou flexí zaznamenaná na základě výzkumu konkrétních dat odpovídá Cintrovu dělení portugalských dialektů na severní a jižní, či zda spíše podporuje tezi, že morfologické fenomény jdou napříč dělením na jazykové podoblasti a nedají se tak použít jako rysy typické pro jejich charakterizaci.

Touto případovou studií bychom rádi přispěli k jisté rehabilitaci důležitosti studia morfologické roviny jazyka na úrovni jeho regionálních variant a k jeho systematickému rozvoji, protože se domníváme, že i kdyby nebyly dosažené výsledky přesně lokalizovatelné, nemohou být při studiu dialektů zcela opominuty a musí být vzaty v potaz stejně jako alternace na rovině fonetické, lexikální či syntaktické.